

مجلس افروز

مجموعه مقالات درباره موسیقی ایرانی

www.ketab.ir
نادر مجاهد

نشر آریش

۱۴۰۲

www.ketab.ir

سرشناسه: مجد، نادر، ۱۳۲۳ -

عنوان و نام پدیدآور: مجلس افروز: مجموعه مقالات درباره موسیقی ایرانی / نادر مجد؛
ویراستار زهرا تقی‌زاده.

مشخصات نشر: تهران: انتشارات اریش، ۱۴۰۲،

مشخصات ظاهری: ۱۹۰ ص.

شابک: ۹۷۸-۶۲۲-۶۷۱۲-۷۰-۵

وضعیت فهرست‌نویسی: فیپا

عنوان دیگر: مجموعه مقالات درباره موسیقی ایرانی.

موضوع: موسیقی - ایران، Music - Iran، موسیقی ایرانی، *Iranian Music، موسیقی -- ایران -- تاریخ و

نقد، Music -- Iran -- History and criticism، موسیقی‌دانان ایرانی، Musicians -- Iran

رده‌بندی کنگره: ML ۳۴۴

رده‌بندی دیویی: ۷۸۰/۹۵۵

شماره کتابشناسی ملی: ۹۰۶۲۱۳۶

نشر اریش

مجلس افروز (مجموعه مقالات درباره موسیقی ایرانی)

نویسنده: نادر مجد

ویراستار: زهرا تقی زاده

طرح جلد: بابک زبان فهم

صفحه آرا: امید مقدس

چاپ و صحافی: قشقایی

چاپ نخست: ۱۴۰۲

شمارگان: ۲۰۰ نسخه

شابک: ۹۷۸-۶۲۲-۶۷۱۲-۷۰-۵

بها: ۱۴۰ هزار تومان

تهران - نشر اریش

شماره تماس: ۰۲۱-۶۶۹۰۳۸۱۳

info@arishpub.ir

www.arishpub.ir

کلیه حقوق این کتاب برای نشر اریش محفوظ است.

فهرست

پیشگفتار.....	۹
موسیقی ایرانی از منظر تاریخی.....	۱۷
«برون‌گرایی» در برابر «درون‌گرایی» در موسیقی ایران.....	۱۷
شرایط تاریخی.....	۲۱
تحقق فرهنگ کتبی.....	۲۵
چگونگی یادگیری موسیقی از طریق فرهنگ شفاهی.....	۲۹
عمومیت و اعتبار بخشیدن به موسیقی ملی.....	۳۶
ماهیت روشنفکرانه موسیقی.....	۵۷
از «مرغ سحر» نی داوود تا «مرغ سحر» خالق.....	۷۲
شبی با اساتید موسیقی ایران.....	۸۱
جایگاه محمدرضا لطفی در موسیقی ایران.....	۸۸
قطعه داروک.....	۸۹
تکنوازی در شور.....	۹۱
مکتب به‌جای مدرسه.....	۹۲
موسیقی مدرن ایران.....	۹۵
شکاف میان مکتب و مدرسه.....	۹۶
تن شستن در چشمه جوشان نغمه‌های علی تجویدی.....	۱۰۹
داد و بیداد در زمستان.....	۱۱۴
نقدی بر کنسرت اساتید موسیقی ایران.....	۱۲۰

۱۳۰	تنها صداست که می ماند
۱۳۶	استاد آواز ایران
۱۴۴	نغمه ای که خاموش شد
۱۵۰	خنیگری خودآموخته
۱۵۱	درهم تنیدگی روح هنرمند با اثر هنری
۱۵۲	کودک نابغه
۱۵۴	سبک ویژه نوازندگی
۱۵۵	نواوری در سبک
۱۵۸	یادی ساده از هنرمندی باشکوه
۱۶۳	استاد حسین دهلوی
۱۶۸	در دفاع از شور و سادگام
۱۷۵	زن و موسیقی در ایران
۱۸۷	نمایه
۱۹۰	فهرست منابع

پیشگفتار

کتابی که در دست دارید، دربارهٔ موسیقی ایرانی و نقد و بررسی آثار اساتید این رشته است. نخست تاریخچهٔ مختصری دربارهٔ روند رشد و تکامل موسیقی ایران ارائه می‌دهیم و سپس به معرفی آثار بزرگان معاصر موسیقی می‌پردازیم. «نگاهی به مرع سحر مرتضی نی‌داوود» و تنظیم و ارکستراسیون و سازبندی آن از سوی روح‌الله خالقی و تفاوت میان این دو ژانر، بخش دوم این قسمت را تشکیل می‌دهد. نشان می‌دهیم خالقی چگونه از یک سیاه‌قلم ساده، طرح رنگینی از قطعهٔ مرع سحر نمایش می‌دهد که موجب شگفتی مخاطب را فراهم می‌آورد.

«شبی با اساتید موسیقی ایران» اشاره‌ای است هرچند کوتاه به کنسرت استادان جلیل شهناز، فرامرز پایور و محمد اسماعیلی در سال ۱۹۹۱ در واشنگتن دی‌سی. در این راستا تکنوازی‌های این اساتید و شیوهٔ خاص نوازندگی آنان، تشریح و ملودی‌های متنوع و منحصربه‌فرد اسماعیلی، شهناز و پایور بررسی می‌شوند.

محمدرضا لطفی، از نوازندگان و موسیقی‌دانان برجستهٔ معاصر ایران است. او، هم در زمینهٔ تک‌نوازی و هم آهنگسازی، آثار ارزشمندی را از

خود به جای گذاشته که مخاطبان زیادی یافته‌اند. نگاهی به زندگی و طرز تفکر این هنرمند نشان می‌دهد که از استعداد و شعور فراوانی برخوردار بوده است که در آثارش دیده می‌شود.

در این بخش ضمن بررسی مختصر دو نمونه از کارهای او در زمینه تکنوازی و آهنگسازی، به تحلیل نظراتش نسبت به روند تاریخی موسیقی ایرانی می‌پردازیم. این هنرمند بر این باور بود که راه علینقی وزیری و پیروانش در برخورد با موسیقی راه درستی نبوده و موجب سردرگمی‌های بسیار شده است. معرفی فنون موسیقی غربی و به‌کارگیری آنها در موسیقی سنتی ایران، به ویژگی‌های موسیقی ایرانی لطمه زده و آن را از مسیر اصلی خود دور کرده است.

ضمن ارائه مدارک تاریخی نشان داده خواهد شد که این دیدگاه لطفی در اساس با فلسفه زیبایی‌شناسی در هنر موسیقی مغایرت دارد. مضاف بر این که خود او با کمک موسیقی‌دانانی چون جواد معروفی و فرهاد فخرالدینی و دیگران، به این کار سرگرم بوده و به‌کار از تکنیک موسیقی غربی در آثار خود استفاده کرده است.

«تن شستن در نغمه‌های جوشان استاد علی تجویدی» عنوان بخش بعدی کتاب است. در این قسمت ضمن شرح مختصری از ملاقات با این استاد برجسته موسیقی، نشان داده می‌شود که ویولن تجویدی با دیگر نوازندگان این ساز چندین فرق عمده دارد؛ یکی آنکه در راستای نوازندگی ابوالحسن صبا، استادش، یعنی تأکید بر یک سیم و کمتر استفاده کردن از سیم‌های دیگر برای آکورد است که از مشخصات بارز سبک تجویدی به‌شمار می‌رود. در آثار او، عبارات منسجم و نغمه‌ها کشیده و پر از تأمل است. شتابی برای رفتن از نکته‌ای به نکته‌ای یا عبارتی دیگر نیست. جملات تا پایان دقیق و شمرده مطرح می‌شوند. اگر کمی دقت کنیم،

خواهیم دید که ساز تجویدی در یک دیالوگ دائمی «گفتم، گفت» با خود در رفت و آمد است. پاره‌ای از یک قطعه می‌پرسد و پاره‌ای دیگر پاسخ می‌دهد. سفری صعودی با چند دولاچنگ و گاه آرپژو در طول یک دانگ (تراکورد) و یا یک اکتاو، بعد از کمی خستگی در کردن در پرده بعدی، یک سکوت و سپس بازگشت نزولی با چند نت چنگ و بالاخره پاسخگویی به جمله نخست در سفر صوری مجدد، اما این بار از پرده پایین‌تر، به طراوت و پاکیزگی ساز او می‌افزاید.

فصل بعدی کتاب نگاهی است به قطعه «زمستان»، حاصل کار دو هنرمند: محمدرضا شجریان و حسین علیزاده. در این اثر ما با کاری نو در زمینه موسیقی ایرانی سروکار داریم که تا اندازه‌ای در گونه خود یگانه و منحصر به فرد است. نگارنده این اثر را «داد و بیداد در زمستان» نامگذاری کرده است؛ چرا که این کار حاصل خیال‌پردازی دو مؤلف است.

در «داد و بیداد»، حسین علیزاده با مهارت کامل در پی معرفی و ارائه مقام تازه‌ای در ردیف موسیقی سنتی ایران است، در حالی که محمدرضا شجریان با اشراف ویژه و منحصر به فردش به ردیف آوازی، قصد دارد آواز تصویری را جانشین آواز تحریری کند؛ خیال‌پردازی دو آفریننده که در دو ژانر متفاوت هنری نشو و نما کرده‌اند: یکی به شدت نوگرا و آن دیگر سنتی. جالب اینجاست که خیال‌پردازی دو مؤلف با ویژگی‌های خاص خود، در تحلیل نهایی، به نوعی همخوانی سنت و نو منتهی می‌شود.

بخش «داد و بیداد» این اثر یک شکل آوایی متحرک صرف است و گریزان از مفهوم‌سازی، در حالی که بخش «زمستان» بنا به خاصیت کاربرد واژگانی و کلامی آن، به شدت آیینی، مناسکی و اسطوره‌ای است. بخش نخست نوعی گسست از سرچشمه آیینی هنری است که بنابر عادت شنیداری، زیبایی نمی‌آفریند، اما شگفتی می‌آورد. بخش دوم نگرشی

آشتی‌پذیر با اسطوره‌سازی و خاطره‌پردازی دارد. اولی چیزی است که به جایی نرسیده و جدا از واقعیت تجربی است و پایه آن بر بی‌پایگی است، رمزآمیز است و پنهان، چون هوسی بی‌پایان.

باب بعدی کتاب به کنسرت حسین علیزاده و کیهان کلهر اختصاص دارد. در این بخش یکی از کنسرت‌های این دو نوازنده برجسته موسیقی کشورمان تحلیل می‌شود. در بخشی از کنسرت، نوازندگان به دوتوازی سازهای شورانگیز و کمانچه و بداهه‌نوازی می‌پردازند که در نوع خود بی‌نظیر است. از خصوصیات این دوتوازی می‌توان به استفاده نو در کاربرد موسیقی محلی ایران، به‌ویژه از ضرب‌های گوناگون و زیبایی آن، اشاره کرد؛ دیگر این که پاره‌ای از گوشه‌های مهجور موسیقی ردیفی ایرانی، چون گوشه‌های آشور و محیر و عواق، در دستگاهایی چون نوا و راست پنجگاه اجرا شد که با اشراف کامل نوازنده به ارائه مناسب و در عین حال نامتعارف آن همراه بود. همچنین روش روایی اجرا، اندکی با موسیقی ردیفی ایران که حالتی آبستره و تجریدی دارد، متفاوت بود که از منظر زیباشناختی بسیار ارزنده می‌نمود و نوعی آشنایی‌زدایی را موجب می‌شد. این بخش، به نوآوری منتهی شد که خود از ویژگی‌های هنر ناب است.

«تنها صداست که می‌ماند» عنوان فصل دیگر کتاب است که به استاد یگانه آواز ایران، غلامحسین بنان، اختصاص داده شده است. برخوردی احساساتی، خاطرات کودکی نگارنده را در رابطه با یکی از آثار مشترک این هنرمند برجسته با استاد مرتضی محجوبی، آهنگساز، ورهی معیری، ترانه‌سرا، با نام «کاروان» به تصویر می‌کشاند. تصنیف «کاروان» ترکیب موزونی است که اندیشه و احساس را در تلفیقی اصیل و ارجمند از شعر و موسیقی، با آوای گرم و دلنشین بنان، همراه کرده است.

در صدای بنان غم والایی نهفته است که شادی می‌آفریند. نرم و لطیف

می خواند و تحریرهایش را گویی از نور بافته اند. صداقت در صدایش بیدار می کند. ظرافت، خلاقیت و تکنیک را همزمان در صدایش دارد و آن را آگاهانه به کار می برد. از انحراف های وسوسه آمیز پرهیز می کند. پایبند اصول است و هرگز خطر نمی کند. شاید در وهله نخست، کمی محافظه کار به نظر آید، اما او یک محافظه کار صمیمی است که گاه مرزهای ناشناخته را می گشاید و به نوآوری می نشیند. در یک کلام، بنان امروزی ترین خواننده آواز ایران است که حتی از آنان که دیرتر پا به صحنه گذاشتند، نوآورتر است.

فصل بعدی کتاب به استاد آواز ایران محمدرضا شجریان اختصاص دارد. استاد شجریان از چند نظر یگانه بود؛ نه تنها در آوازخوانی، بلکه در آهنگسازی، خوشنویسی، سازسازی و باغبانی هم دستی بر آتش داشت. با ادبیات سرزمینمان مانوس بود و به آن اشراف کامل داشت. او به معنای واقعی کلمه یک طلبه بود. در کار خود به نهایت مسئولیت می پذیرفت و در این راه وسواس داشت. در خواندن آوازهای مذهبی نیز متبحر بود. قرائت قرآن و دعای رُبنا برای ماه رمضان را به استادی تمام اجرا می کرد و با صاحبان این رشته رقابت داشت و در بسیاری از مواقع نیز از آنان گوی سبقت را ربوده بود.

این هنرمند، در آواز و تصنیف خوانی در کلیه زمینه ها زور آزمایی کرده و از همه آنها سربلند بیرون آمده بود. در کارنامه پرافتخار او سبک های مختلف خوانندگی، از سنتی و نو، فراوان یافت می شود. وسعت صدای او و نیز لطافت در اجرای آوازهای گوناگون، که به آسانی از عهده آنان بر می آمد، بر کسی پوشیده نیست. پس از انقلاب بهمن او به یقین یگانه تاز میدان بود و هیچ گاه، حتی در نامساعدترین شرایط، سنگر را خالی نکرد. هرگز در کار هنری خود به یک ژانر خاص بسنده نکرد و با آهنگسازان

مختلف به اجرای برنامه پرداخت. در این راه عاری از هرگونه تعصب بود و افق ذهنی باز و گسترده‌ای داشت؛ به این دلیل، شجریان شاید پرکارترین آوازخوان معاصر ایران باشد.

اشراف کامل او به ردیف موسیقی ایران موجب می‌شد که هرگز به یک و یا چند دستگاه و گوشه اکتفا نکند و مایه‌های مهجور موسیقی ایران را دوباره زنده کند. ناگفته نماند که وسعت گسترده صدای او این فرصت را به این هنرمند می‌داد تا با اطمینان کامل به سرزمین‌های مطرود و کمترشناخته‌شده موسیقی ایرانی سفر کند؛ گوشه‌هایی که کمتر خواننده‌ای جرئت اجرای آن را داشت.

«نغمه‌ای که خاموش شد» عنوان مطلبی است در سوگ حبیب‌الله بدیعی، آهنگساز و نوازنده برجسته ویولن. این هنرمند، علاوه بر آهنگ‌های زیبایی که سرشار از ملودی‌های متنوع در دستگاه‌ها و مایه‌های موسیقی اصیل ایرانی به انشا درآورده، از نوازندگان طراز اول ویولن به‌شمار می‌آید. قدرت پنجه و طنین آرشه و بهره‌وری از اصول مدون در فن نوازندگی و شیرینی بیان، از جمله ویژگی‌های نوازندگی بدیعی هستند. او تواناترین طراح مضامین روح ایرانی از طریق ویولن است. آرپژهای گسترده و گلیساندوهای مناسب در ترکیبی آگاهانه از احساس و تکنیک در ساز بدیعی پیداد می‌کند. «زنگ شتر» و «زرد ملیحه» از آثار برجسته استاد ابوالحسن صبا، توسط حبیب‌الله بدیعی، از شاهکارهای تک‌نوازی ویولن در موسیقی ایرانی است.

۱. لغزه، یا شرش نغمه‌ای، به ابتدایایی glissando فنی در اجرای موسیقی است که در آن، نوازنده محدوده‌ای صوتی را به‌صورت شراندن و با گذر از همه نغمه‌های قابل اجرای یک ساز در آن محدوده اجرا می‌کند.